

juist tegen deze achtergrond, teleurstellend dat erg weinig aandacht wordt besteed aan het intrigerende fenomeen van de overall in de Republiek circulerende Zeeuwse rijksdaalder met zijn koers van gemiddeld 52 stuivers, in plaats van de door de Generaliteit voorgeschreven 50 stuivers. Had een auteur die zegt met name geïnteresseerd te zijn in de economische en monetaire in plaats van de numismatische kanten van de muntgeschiedenis (14) zich bijvoorbeeld niet moeten afvragen of er wellicht een relatie was met het feit dat Zeeland als graanexporteur belang had bij een gedevalueerde munt, terwijl de niet binnenslands circulerende — hoogwaardige, en officieel dus te laag gewaardeerde — Hollandse rijksdaalders door Amsterdam werden benut om graan te importeren?

Ook om andere redenen dan de niet erg heldere presentatie van betoog en bronnenmateriaal is dit boek naar mijn oordeel niet echt gemakkelijk toegankelijk voor een wat bredere groep historici. Het bevat bijvoorbeeld geen index, zodat niet eenvoudig terug te zoeken valt waar termen als muntvoet, muntkoers, muntprijs, muntequivalent et cetera voor het eerst voorkomen. In de tekst wordt ook niet verwezen naar de inleiding bij bijlage II in deel II, die wel een lijstje met termen bleek te bevatten; erg behulpzame formuleringen voor wie op zoek is naar definities biedt dat overigens ook niet steeds.

Vermeld moet wel nog worden dat Polak productiegegevens publiceert over de jaren 1606 tot 1641 die in de genoemde 'Tabelle' van Poelman ontbreken. Als zijn materiaal eenmaal in een database-format (hopelijk Access) via Internet elektronisch toegankelijk is gemaakt, zoals hij in zijn inleiding belooft, zal het vanzelfsprekend bovendien veel flexibeler bruikbaar zijn dan de fraaie 'Tabelle'. Dat lijkt me een goede zaak. Het laatste woord over de muntgeschiedenis van de Republiek is immers met dit proefschrift echt nog niet gesproken.

Wantje Fritschy

I. Weekhout, *Boekencensuur in de Noordelijke Nederlanden. De vrijheid van drukpers in de zeventiende eeuw* (Dissertatie Nijmegen 1998, Nederlandse cultuur in Europese context. Monografiën en studies II. IJkpunt 1650; Den Haag: Sdu uitgevers, 1998, xvi + 580 blz., f48,50, ISBN 90 12 08617 5).

Was de Republiek der Verenigde Nederlanden in de zeventiende eeuw op alle gebied het vrije land waar iedereen in de oudere literatuur het voor hield? In deze grondige studie over de vrijheid van drukpers worden daar de nodige kanttekeningen bij geplaatst. Kennelijk waren de oudere geschiedschrijvers te optimistisch. Zelfs een degelijk en, gezien het geringe aantal gevonden verboden boeken, tot tevredenheid stemmend werk als W. P. C. Knuttels *Verboden boeken in de Republiek* uit 1914 blijkt door de onvolledigheid van het materiaal en Knuttels specifieke benadering tegen te vallen: zoals uit Weekhouts eigen lijst in bijlage 1 naar voren komt, wordt het aantal vondsten door haar bijna verdubbeld. Ook Enno van Gelders postume *Getemperde vrijheid* (1972) met zijn opvatting dat ondanks de strenge wetten de drukpers in de praktijk bijna volledig vrij was, negeerde bijvoorbeeld dikwijls hoe de wereldlijke overheid soms toch wel zonder kerkelijke aansporing in actie kwam. Latere auteurs als Groenveld en recentelijk P. Visser hadden meer oog voor de repressief én preventief uitgeoefende censuur. Ingrid Weekhout stelt, dat vergeleken bij de praktijk in Engeland en Frankrijk de censuur in de Republiek 'meeviel', maar dat deze constatering niets zegt over de mate van boekencensuur en drukpersvrijheid in absolute zin. Er was hier geen onbeperkte drukpersvrijheid: de censuur was af en toe mild en dan weer streng. Al bleek er een discrepantie tussen de strenge plakaten en de uitvoeringspraktijk, toch moest er bij overtreding betaald worden, kwam men achter de

tralties of werd verbannen. Lijfstraffen werden echter relatief weinig toegepast. Het drukwerk — boeken, pamfletten, couranten, prenten en platen — namen de autoriteiten in beslag of het werd verbrand. Auteurs en drukkers moesten op hun tellen passen en de eersten oefenden zich in een zekere mate van zelfcensuur.

Weekhout komt ergens tot de relativerende uitspraak, dat zelfs wanneer alle stukken in alle stedelijke, provinciale en centrale archieven op kerkelijk en wereldlijk gebied zouden worden doorgenomen er door de vele lacunes geen volledig overzicht van de gedurende de zeventiende eeuw verboden geschriften te maken zou zijn. Er was dus enerzijds een overvloed aan materiaal, anderzijds heerste op bepaalde gebieden gebrek. Bovendien gebood de voorhanden onderzoekstijd voorzichtigheid. In tegenstelling tot haar voorgangers, die in de eerste plaats en niet systematisch de wetgeving bekeken, heeft zij met een ruime opvatting van wat censuur was ook de uitvoeringspraktijk bestudeerd en tevens — wat nog nauwelijks was gebeurd — op lokaal niveau. Om niet te bezwijken onder de archiefbescheiden koos zij voor de behandeling van vier perioden: 1617-1625, 1647-1655, 1667-1675 en 1687-1695. Dit waren de jaren met de belangrijkste politieke en godsdienstige ontwikkelingen, waarop de autoriteiten wilden letten. Voor deze tijdvakken werden de archieven van de Staten-Generaal, van de Staten van Holland en Gecommitteerde Raden, van het Hof van Holland en van drie steden, het Hollandse Rotterdam, Deventer in het oosten en 's-Hertogenbosch (een generaliteitsstad) op censuurkwesties doorgenomen. Wat de kerken aanging, betrof het de archieven van de Nationale Synode 1618-1619, de Waalse Synode, de particuliere synode van Zuid-Holland en van de classis en kerkenraden van de genoemde drie steden. Voor al deze niveaus geeft de auteur ook nog korte schetsen van het systeem van wet- of regelgeving, bestuur en rechtspraak met de politiek-historische achtergrond. Het woord 'grondig' is in dit verband al gevallen, maar gelukkig zijn er in deze beschouwingen tussenkopjes met 'persoonlijke kwesties' opgenomen, waaronder menig direct kijkje op de gang van zaken wordt geboden. Het optreden van de corrupte Rotterdamse schout Jacob van Zuijlen van Nijvelt is hiervan een treurig hoogtepunt, terwijl ook acties van stadhouder Willem III persoonlijk om zijn gunstelingen als Govert Bidloo van vervolging te vrijwaren, opmerkelijk mogen worden genoemd.

De meeste drukkersactiviteiten waren in Holland geconcentreerd. De Staten daar stelden plakaten in en de Staten-Generaal nam ze voor de hele Republiek over. Maar bij de uitvoering waren er vaak praktische bezwaren. Degenen die daartoe de opdracht kregen, deden hun werk niet altijd goed. Soms was dat omdat de regenten het niet eens waren met de besluiten. Elders beschikte men niet over de middelen om tot uitvoering over te gaan. Het stedelijk en gewestelijk particularisme speelde vaak een grote rol. Ook buitenlandse mogendheden wilden invloed uitoefenen. In de loop van de eeuw bleek preventieve censuur niet toe te passen en bij gebrek aan een structurele aanpak werd mettertijd uiteindelijk door de steden in grote diversiteit bepaald wat wel en wat niet mocht. Duidelijk is dat men krachtig optrad wanneer er groot gevaar voor de openbare orde in de Republiek dreigde. De zwaarte van de straffen hing vaak af van de situatie van het moment of van de stemmingen van individuele autoriteiten of groepen magistraten. Natuurlijk trachtten de gereformeerde en Waalse kerken de overheid voor hun karretje te spannen waar het naar hun opvattingen buiten het directe bereik van de kerk niet goed ging. Binnen de kerk konden zij zelf—overigens niet altijd met succes—de discipline handhaven. De regenten, zo wordt aan de hand van vele voorbeelden duidelijk, hielden op enkele uitzonderingen na de kerken met loze beloften aan het lijntje. Wel grepen zij in, toen de interne onenigheid in de Gereformeerde Kerk door polemische publicaties begon op te vallen. Zo verboden zij in 1694 de onderlinge polemieken te laten drukken.

Dit interessante boek (waar in mijn exemplaar overigens de noten van bladzijden 142-186 door een dubbeldruk ontbreken) brengt de nodige nieuwe inzichten op een gebied waar al veel

globale stellingen zonder onderbouwing zijn gepubliceerd. We hebben nu een algemeen, genuanceerd beeld van de censuur in de Republiek ondanks het feit dat de auteur geen uitspraken wil doen die voor het hele land gelden. Maar het zal, zoals zij vaststelt, bij nader onderzoek wel overeind blijven.

E. O. G. Haitsma Mulier

H. den Heijer, *Goud, ivoor en slaven. Scheepvaart en handel van de Tweede Westindische Compagnie op Afrika, 1674-1740* (Dissertatie Leiden 1997; Zutphen:Walburg pers, 1997,xv + 445 blz., ISBN 90 6011 998 3).

Dit proefschrift vult een lacune in de kennis over de Tweede West-Indische Compagnie; de begin- en eindjaren van de studie hebben te maken met de omzetting van de failliete eerste WIC in de tweede WIC en met de opheffing van het handelsmonopolie op Afrika in 1740. Daarna was de WIC niet veel meer dan een constructie om de particuliere Nederlandse handel in West-Afrika gaande te houden. Dankzij uitvoerig archiefonderzoek is de auteur in staat de bestaande beelden van een ongelukkige onderneming die geen bestaansrecht had te nuanceren. De stiefzuster van de VOC krijgt hiermee de behandeling die haar toekomt. In de historiografie werd zij meestal verwaarloosd. Vergeleken met de geschiedenis van de Verenigde Oost-Indische Compagnie was het verhaal van de WIC nooit erg aantrekkelijk. Het moeizame bestaan — bij elke verlenging van het octrooi van de WIC moest uitvoerig overlegd en gelobbyd worden, de personeelssterkte in Afrika was slechts een fractie van die van de VOC in Azië en werd slechts in honderden geteld tegenover de tienduizenden van de VOC, de veel kleinere omzet, die door menige vestiging van de VOC werd overtroffen — zou ook bij meer succes niet meer materiaal hebben geboden dan de geschiedenis van een VOC-factorij. De meest opvallende daden, de verovering van de zilvervloot door Piet Hein en de strijd om Brazilië, waren slechts kortstondige successen. Na het financiële debacle van de eerste compagnie werd in 1674 een nieuwe, afgeslankte handelsonderneming gecreëerd die zich vooral heeft toegelegd op de handel in goud en slaven; kaapvaart en oorlogvoeren, een paar van de belangrijkste activiteiten van de eerste WIC, waren na de Tachtigjarige Oorlog zinloos geworden. De kosten van de oorlog in Brazilië hadden bovendien de eerste West-Indische Compagnie de das omgedaan. De vraag die daarom in alle verhalen terugkeert, is dan ook: had de WIC wel bestaansrecht? Had men niet evengoed de handel zonder een monopolie-organisatie kunnen bedrijven? Vooral vanuit Zeeland was er veel aandrang om de handel in het Atlantisch gebied vrij te laten. 'Lorrendraaiers', handelaars uit de Republiek die het monopolie omzeilden, hoorden inderdaad tot de grootste concurrenten van de WIC in West-Afrika en hadden een negatief effect op de winsten.

Hoewel wij deze vraag nu met meer argumenten kunnen beantwoorden dan tot nu toe mogelijk was, is dit boek veel meer dan een discussie over deze ene kwestie. Den Heijer heeft een brede studie gemaakt van de organisatie van de tweede WIC in de Republiek en in Afrika, de ontwikkeling van de handelsactiviteiten in Afrika, de omgang met Europeanen, Afrikanen, smokkelaars en piraten, en tenslotte de oorzaken van de opheffing van het handelsmonopolie. Hij maakt daarbij ook de nodige vergelijkingen met andere Europeanen, zoals de Engelsen, wier Royal Africa Company al in 1698 ter ziele ging, waarna de handel op Afrika vanuit Engeland werd vrijgegeven. Andere Europese organisaties van een vergelijkbare aard zijn er wel geweest, zoals een Deense, een Zweedse en een Brandenburgse compagnie en de Franse Compagnie des Indes occidentales, maar deze hebben nooit erg veel voorgesteld. De Franse